

ภาพประกอบในหนังสือไทยประเภทตัวเขียน

การบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ก่อนจะมีการพิมพ์ ได้จดลงไว้ในใบลาน สมุดข่อย และสมุดกระดาษ ใบลานนั้นไทยได้รับมาจากลังกาครั้งแรกเมื่อราวปี พ.ศ.๑๘๐๐ ในสมัยสุโขทัยได้รับลัทธิลังกาเข้ามา และได้นำพระไตรปิฎกจารบนใบลานเข้ามาด้วย สมุดข่อยและสมุดกระดาษเริ่มใช้กันมาตั้งแต่สมัยใดไม่ปรากฏหลักฐาน และเริ่มหมดความนิยมไปเมื่อมีการพิมพ์เกิดขึ้นในประเทศไทย

การทำหนังสือใบลาน, สมุดข่อย, สมุดกระดาษ

การบันทึกเรื่องราวบนใบลานใช้เหล็กแหลมเขียนเรียกว่า จาร โดยมากใช้จารเรื่องศาสนา ใบลานที่ใช้ทองแก่จัด และนำมาขานกรรมวิธีต่าง ๆ ก่อนนำมาจาร เทคนิคการจารจะต้องมีเส้นบรรทัด โดยใช้เส้นเชือกซึ่งให้ตึงกับกรอบไม้ซึ่งมีขนาดกว้างยาวกว่าหน้าลานนิดหน่อย โดยทั่วไปหน้าหนึ่งจะมี ๕ บรรทัด ใช้ดินหม้อหรือเขม่าไฟผสมน้ำมันมาลูบที่เส้นเชือกบรรทัดนี้ แล้วดึงเชือกที่ซึ่งนั้นขึ้นปล่อยมือให้เชือกก็ตกลงบนหน้าลาน การจารจะต้องมีที่รองซึ่งทำจากใบลานเรียงซ้อน ๆ กัน ๖-๗ ใบ เมื่อจารเสร็จแล้วต้องลูบลานด้วยเขม่าไฟผสมน้ำมันบางให้ทั่ว เพื่อให้สีคำของเขม่าไฟฝังลงไปในช่วงที่เป็นรูปอักษร การลบให้ใช้ลูกประคบลูบไม่แรงจนทั่วแล้วจึงใช้ทรายละเอียด

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "วาดควยพระพุทธรูปศาสนาในประเทศสยาม," ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานพระพุทธรูปศาสนาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพคุณาธาร (ปล ชินปุคโต) ณ ฌาปนสถานวัดพระพิเรนทร์ วันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ.๒๕๑๔, พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔), หน้า ๖๔

ที่ตากแดดหรือควั่นร้อนโรยลงบนลานใช้ลูกประคบสะอาด ๆ ถูบนทรายเพื่อลมเข้ามาผสมน้ำมันยาง
ให้หมดจากหน้าลาน เมื่อถูกจนสะอาดแล้วรูปอักษรก็จะยุบเป็นสีคำเด่นชัดขึ้น เมื่อจารจนจบเรื่อง
และลบอักษรแล้ว ต้องเข้าผูกโดยใช้เชือกร้อยตามร่องที่เจาะไว้ ๒

การทำสมุดข่อยและสมุดกระดาษสา

สมุดข่อยทำจากเปลือกข่อย ต้นข่อยเป็นพืชตระกูลเดียวกับมะเดื่อ มักขึ้นตามป่าและ
ริมน้ำ ลำคลอง การเลือกตัดข่อยใช้เฉพาะกิ่งที่ยังอ่อน และนำมาทำเป็นกระดาษ เมื่อจะทำเป็น
สมุด ต้องลบสมุดคือการหาสมุดควยแปงเปียกผสมน้ำปูนขาว แล้วขี้ไผ่หมัก ถ้าจะทำสมุดข่อยสี่ขาว
หรือเรียกว่าสมุดไทยขาว ต้องทำกระดาษควยแปงขาวจาวผสมน้ำปูนขาวซึ่งตั้งไฟกวนให้เป็นแป้ง
เปียกแล้วนำปูนขาวนี้ช่วยทำให้กระดาษไม่ซึม ถ้าจะทำสมุดไทยดำ ต้องหาควยแปงขาวจาวที่ผสม
เข้ามาไฟหรือถ่านบดละเอียดผสมน้ำปูนขาว และตากให้แห้ง เมื่อแห้งแล้วนำมาขี้กระดาษควยหิน
แม่น้ำสีเขียวผิวเรียบ เสร็จแล้วจึงนำสมุดมาพับกลับไปกลับมา โดยใช้มีดที่ปลายมนกรีดเส้นให้
เป็นรอยตามไม้ที่วางเป็นแบบ ซึ่งมีความกว้างยาวเท่ากับหน้าของสมุดที่ต้องการทำ แล้วพับสมุดตาม
รอยขีดนั้น การเขียนบนสมุดข่อยต้องที่เส้นควยตะกั่วแหลม และนิยมเขียนอักษรไทยบรรทัด ๑๒ บรรทัด
ที่ใช้เขียนมี ๒ ชนิด คือ คินสอ และปากโกซึ่งทำจากไม้ไผ่เหลาให้เหมือนปากโกใช้เขียนด้วยหมึก
สีต่าง ๆ

การเรียกชื่อสมุดมีหลายชนิด โดยเรียกตามการเขียน ตามประโยชน์ที่ใช้ และตามสี
ของเส้นอักษรที่ปรากฏในสมุดคือ

๒ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, "เรื่องเขียนหนังสือของชาวไทยโบราณ, "โบราณคดี,

๒ (ตุลาคม-ธันวาคม, ๒๕๑๑), ๑๑๕-๑๑๖

สมุดถือเฝ้า เป็นสมุดยาว ๗มีไม้เฝ้า (ประมาณ ๔-๕ ฟา) มีส่วนกว้างยาวประมาณ ๗" x ๑๑" หรือ ๘" x ๑๒" เป็นสมุดที่นิยมใช้จดบันทึกย่อ จดหมายหรือรายงาน เพื่อใช้กราบบังคมทูลพระเจ้าแผ่นดินขณะเข้าเฝ้า วิธีเขียนอักษรในสมุดถือเฝ้านี้นิยมเขียนตามความกว้างของสมุด หนีคจากสมุดไทยอื่น ๆ ซึ่งเขียนตามความยาวของหน้าสมุด ฉะนั้นเวลาเปิดสมุดจึงต้องเปิดจากซ้ายไปขวา แทนที่จะเปิดจากข้างล่างขึ้นไปข้างบนตามแบบเก่า สมุดแบบนี้เข้าใจว่าเริ่มใช้มาตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๓ หรือต้นรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งได้แบบมาจากสมุดฝรั่งนั่นเอง

สมุดฉบับรองทรง คือสมุดไทยที่เป็นของใช้ส่วนพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน

สมุดไตรภูมิ คือสมุดไทยขนาดใหญ่ยาวประมาณ ๒ ฟุต กว้างประมาณ ๕-๖ นิ้ว ส่วนใหญ่นิยมเขียนเรื่องทางศาสนา เช่น เรื่องไตรภูมิ เป็นต้น ฉะนั้นสมุดขนาดนี้จึงเรียกว่าสมุดไตรภูมิ

สมุดคำเส้นขาว คือสมุดคำที่เขียนด้วยดินสอซึ่งทำจากดินชนิดหนึ่ง มีสีขาวขุ่น ถ้าจะเขียนให้เส้นขาวจัดและเป็นมันต้องเขียนด้วยน้ำหมึกขาว ซึ่งได้จากเปลือกหอยมุกฝนกับน้ำแล้วใช้ปากไก่จุ่มเขียน ปากไก่ทำจากไม้ไผ่ งา หรือขนนกที่มีโคนแข็งๆ ก็ได้ นำมาบากปลายให้แหลมพอสมควรแล้วเจาะร่องยาวประมาณ ๑ อกคูลี ขนาดกว้างของน้ำหมึกเดินได้

สมุดเส้นรงค์ สมุดไทยที่เขียนด้วยหมึกสีต่าง ๆ เรียกรวม ๆ ว่าสมุดเส้นรงค์ หรือถ้าเขียนกับสมุดข่อยสีค่านิยมเรียกกันว่า สมุดคำตัวรงค์ คำว่า "รงค์" นี้หมายถึงสีนั่นเอง แต่มีบางท่านเมื่อได้ยินคำว่าสมุดคำตัวรงค์ กลับไปเข้าใจว่าเป็นคำ "รง" ซึ่งเป็นยางใบชนิดหนึ่งที่ใช้ทำยาเมื่อละลายในน้ำจะมีสีเหลือง จึงทำให้เชื่อกันว่าสมุดไทยที่เขียนด้วยหมึกสีเหลืองนี้ใช้รงเขียนแต่ความจริงแล้ว เมื่อนำรงมาละลายน้ำหรือกาแล้วเขียนบนสมุดข่อยจะไม่มีสี แต่ถ้าเขียนบนกระดาษฝรั่งจะมีสีเหลือง ส่วนสีเหลืองที่ใช้กับสมุดข่อยนั้นได้จากหาคาล (หาคาลคือแร่ชนิดหนึ่งประกอบด้วยธาตุสารหนู และกำมะถันสีเหลือง) ผ่นกับยางไม้ และถ้าจะให้สีเหลืองจัดต้องผสมซาค (ซาคเป็นชื่อของอย่างหนึ่งมีสีแดงสด เป็นผงก็มี เป็นก้อนก็มี ใช้สำหรับทำหมึกแดงเขียนสมุดข่อย) สมุดข่อยที่เขียนด้วยหมึกสีเหลืองจึงเรียกชื่อว่า สมุดเส้นหาคาล

สมุดเส้นทอง ถ้าเป็นสมุดข่อยสีค่านิยมเรียกว่าสมุดคำตัวทอง วิธีเขียนทองบนสมุดข่อยต้องเขียนรูปอักษรด้วยกาซึ่งได้จากยางไม้ก่อน แล้วใช้ทองปิดที่หลัง เพราะถ้าผสมทองละลาย

กันยางไม้เมื่อเขียนแล้วจะไม่ขึ้นเงา

สมุดเส้นหมึกคำ หมึกคำที่ใช้เขียนกับสมุดข่อยนั้นได้จาก เขม่าไฟ ผสมขาว หรือหมึก
จีนฝนกับน้ำ

กระดาษ ทำจากเปลือกสา คนทางภาคกลางไม่นิยมใช้เป็นเล่มสมุด แต่กลับนิยม
ใช้เมื่อเป็นกระดาษเพลา (กระดาษเพลา คือกระดาษที่เป็นแผ่นบาง ๆ ซึ่งลอกออกจากพะแนงหลัง
จากที่ตากแห้งแล้ว) อยู่ ใช้สำหรับเขียนใบขอม้วนส่งไปยังเมืองต่าง ๆ ส่วนวิธีการทำ การใช้สมุด
ก็มีเหมือนกับการทำและการใช้สมุดข่อยนั่นเอง^๑

นายเปลื้อง ณ นคร ได้แบ่งชนิดของสมุดไทยออกเป็น ๒ ชนิด คือ ฉบับหลวง และ
ฉบับราษฎร หรือฉบับเขลยศักดิ์ และแบ่งลักษณะของสมุดเป็น ๓ อย่าง คือ อย่างดี กระดาษหนา
ซัดเกลี้ยง เรียกว่าสมุดทรง อย่างกลางซัดไม้สุเกลี้ยงและไม้สุหนา เรียกว่าสมุดรองทรง อย่าง
เลว เด็ดบาง และหยาบ เรียกว่าสมุดราง การพับสมุดไทยกลับไปกลับมาเป็นชั้น ๆ ชั้นหนึ่งก็
เรียกว่า เผนึกหนึ่ง ส่วนขนาดของเล่มสมุดไทยนั้นทางหอสมุดแห่งชาติได้กำหนดตามอัตรากว้างยาว
ไว้เป็น ๓ ชนิด คือ

- ขนาด ก. (ใหญ่) มีอัตรากว้าง ๒๑-๓๐ ซม. ยาว ๓๑ ซม. ขึ้นไป
- ขนาด ข. (กลาง) มีอัตรากว้าง ๑๑-๒๐ ซม. ยาว ๓๔-๓๐ ซม.
- ขนาด ค. (เล็ก) มีอัตรากว้าง ๖-๑๐ ซม. ยาว ๒๐-๓๔ ซม.

ขนาดที่นิยมใช้มากที่สุดคือขนาด ข. ในการทำสมุดไทยและการเขียนนั้นต้องเสียเวลาและ
ใช้ความพากเพียรมาก ยิ่งหัวขบทองแล้วยิ่งต้องใช้เวลานานมาก เพราะวาทองเขียนทีละน้อยตัวแล้ว
รีบบิดทองก่อนขางมะเกลือจะแห้ง โดยเหตุนี้ แต่ก่อนหนังสือของไทยจึงไม่มีแพร่หลาย ผู้ที่จะมีหนังสือ
ใดต้องเป็นผู้มีทุนทรัพย์ และมีตระกูล^๒

^๑เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗-๑๑๔

^๒เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา (พิมพ์ครั้งที่ ๖, พระนคร:
ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๓), หน้า ๔๗๗

ประวัติการเขียนภาพในสมุดข่อย

การเขียนภาพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป็นการเขียนตามฝาผนังถ้ำ ได้มีการสำรวจพบภาพภาพจิตรกรรม และภาพลายเส้น มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยที่มนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้เขียนไว้ตามถ้ำ ซึ่งมีอยู่หลายแห่งในประเทศไทย ถัดจากภาพจิตรกรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ก็มีภาพจิตรกรรมสมัยทวารวดี ศรีวิชัย สุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์ ภาพจิตรกรรมเหล่านี้เป็นเสมือนเอกสารที่จารึกเรื่องราวอันแสดงถึงความเป็นอยู่ จารีตประเพณี และลัทธิศาสนาอันสืบเนื่องมาแต่โบราณไว้ด้วยเป็นอย่างดี จิตรกรรมหรือภาพเขียนสีของไทยแต่โบราณนั้นนิยมเขียนไว้เป็นพุทธบูชาตามผนังโบสถ์วิหาร ศาลาการเปรียญ ในคูหาภายในของคัมภีร์พระราชนิพนธ์ และที่ฝาผนังถ้ำซึ่งเรียกกันว่า "จิตรกรรมฝาผนัง" นอกจากนี้เขียนตามฝาผนังแล้วยังมีภาพจิตรกรรมที่เขียนลงในสมุดไทย เช่น สมุดภาพไตรภูมิ และที่เขียนลงบนดินเผาที่เรียกว่า ภาพพระบรมอัฐิกว้าง

การเขียนภาพในสมุดข่อย เริ่มมีในสมัยอยุธยา ดังปรากฏหลักฐานในเรื่องจิตรกรรมสมัยอยุธยา ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงอธิบายไว้ว่า "จิตรกรรมของสมัยอยุธยาตอนกลางอาจศึกษาได้จากภาพเขียนในสมุดข่อยที่ยังคงเหลืออยู่ สมุดข่อยเหล่านี้วางขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ส่วนมากเป็นเรื่องไตรภูมิ และแสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยได้มีมากยิ่งขึ้น เป็นภาพที่ระบายด้วยสีหลายสี"

---

๕ หม่อมพูนท พงษ์ประยูร, "คำนำ" จิตรกรรมฝาผนังและภาพลายเส้นในประเทศไทย (กรมศิลปากรพิมพ์ถวายพระภิกษุสามเณรซึ่งเข้าขอมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครในเทศกาลเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๕๑๕; พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๕)

๖ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย (พิมพ์ครั้งที่ ๔, "หนังสือชุดประกอบการศึกษาของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร," เล่มที่ ๓; พระนคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๕๖

ลักษณะของภาพเรื่องไตรภูมิ เป็นภาพเล่าเรื่อง เพราะการเขียนภาพในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เป็นสมัยที่เปลี่ยนแปลงการเขียนภาพบุคคลนั่งเรียงซ้อนกันเป็นแถว ๆ มาเป็นการเขียนภาพเล่าเรื่องต่าง ๆ^๑

เรื่องไตรภูมิส่วนมากเป็นบ่อเกิดแห่งความคิด และการบันเทิงใจให้หัวและคิดนำไปไขต่างเป็นหนังสือ เขียนเป็นภาพ และปั้นเป็นรูปปั้น ตลอดจนคำพูดในภาษาซึ่งเป็นสำนวนเปรียบเทียบ

เรื่องไตรภูมิที่แต่งเป็นหนังสือ เป็นบทพระราชนิพนธ์ของพญาสิทธิไชย พระมหากษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งราชวงศ์พระร่วงสมัยสุโขทัย ในบานแพนงของหนังสือเรื่องนี้ซึ่งพิมพ์เป็นเล่มหนังสือครั้งแรก แจกในงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประสาธน์ศรีโส พระองค์เจ้าประไพศรีสอาด เมื่อ ร.ศ.๑๓๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าทรงขี้แจงว่า

หนังสือไตรภูมินี้ว่าเป็นของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตสุโขทัย ผู้ทรงพระนามว่าพญาสิทธิไชย ได้แต่งขึ้นไว้เมื่อปีระกา ศักราชได้ ๒๓ ปี ขณะนั้นของหอสมุดวชิรญาณได้มาจากเมืองเพชรบุรี เป็นหนังสือ ๑๐ ผูก บอกไว้ข้างท้ายว่า พระมหาช่วย วัดปากน้ำ ชื่อวัดกลาง (คือวัดกลาง เมืองสมุทรปราการเดี๋ยวนี้) จารขึ้นไว้ในรัชกาลเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อ ๗ เดือนสี่ ปีมอ สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๘๐ ... หนังสือเรื่องนี้เป็นหนังสือเก๋มาจาก มีศัพท์เก่า ๆ ที่ไม่เข้าใจและยังเป็นศัพท์อันเคยพบแต่ในศิลาจารึกครั้งกรุงสุโขทัยหลายศัพท์ น่าเชื่อว่าหนังสือไตรภูมินี้ฉบับเดิมจะได้แต่งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยจริง แต่คัดลอกสืบกันมาหลายชั้นหลายต่อ จนวิปลาสคลาดเคลื่อนหรือบางที่

^๑วิทย์ พินคันเงิน, "ประวัติภาพเขียนไทย," ศิลปกรรมและการช่างของไทยและโบราณสถานบางแห่งของไทย (พิมพ์ครั้งที่ ๒; พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๑๒), หน้า ๓๒

^๒เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชชน), "คำนำ" เล่าเรื่องในไตรภูมิ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระนางาพิภักษิ ๒๔๘๙; พระนคร: โรงพิมพ์อุดม, ๒๔๘๙)

จะได้มีผู้ดัดแปลงสำนวนและแทรกเติมข้อความเข้าเมื่อครั้งกรุงเก่าบ้างก็
อาจจะเป็นได้ ถึงกระนั้นโวหารหนังสือเรื่องนี้ยังเห็นได้ว่าเก่ากว่าหนังสือ
เรื่องใดใดในภาษาไทย นอกจากศิลาจารึกที่ได้เคยพบมา จึงนับว่าเป็น
หนังสือเรื่องที่ดีด้วยอายุประการหนึ่ง --- เรื่องไตรภูมิ เป็นเรื่องที่มีมรดกกัน
แพร่หลายมาแต่โบราณถึงคิดขึ้นเป็นรูปภาพเขียนไว้ตามฝาผนังวัด และเขียน
จำลองลงในสมุด มีมาแต่ครั้งกรุงเก่า ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้^๕

พญาลิไทย หรือพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (วงศ์พระร่วง) เป็นราชันต์คาพ่อขุนรามคำแหง
เป็นกษัตริย์ที่ทรงรอบรู้ในพุทธศาสนาและไตรปิฎก ครองราชสมบัติอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๘๗ ถึง พ.ศ.
๑๘๑๘ ได้ทรงบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก เช่น ได้อาราธนาพระเถระชาวลังกาเข้ามาเป็น
สังฆราชในกรุงสุโขทัย พระองค์เองได้เสด็จออกทรงผนวชคราวหนึ่ง^๖ ที่มาและความมุ่งหมายของ
หนังสือไตรภูมิในบานแพนกนี้เรื่องว่า --- พระธรรมไตรภูมิภิกษุณี ฮ เอาออกมาแต่พระคัมภีร์ไฉนบ้าง
เล่า เอามาแต่พระอิตถกถา พระจตุราศน์ก็มีบ้าง ในอิตถกถาฎีกาพระอภิธรรมวาทกรรมมีบ้าง ---^๗
รวมหนังสือพระคัมภีร์ที่ออกชื่อ ๓๐ เรื่อง และในตอนจบยังมีพูดถึงพระคัมภีร์ต่าง ๆ อีกกว่า ๒๐ ชื่อ

ความมุ่งหมายที่พญาลิไทยทรงนิพนธ์ไตรภูมิภิกษุณีนั้นก็ชี้แจงในต้นเรื่องและท้ายเรื่องว่า
"--- จะใคร่เทศนาแก่พระมารดาท่าน อนึ่งจะใคร่จำเริญพระอภิธรรมโสด ---"^๘ "--- ผู้ใดจะ

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาจักราชานุภาพ, "บานแพนก" ไตรภูมิพระร่วง โดยพญาลิไทย
(พระนคร. โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๓), หน้า (๑)-(๗).

^๖ ยอช เซเดส์, "วาทะเรื่องพงศาวดารในจารึกกรุงสุโขทัย," ประชุมจารึกสยาม
ภาคที่ ๑; จารึกกรุงสุโขทัย (มหาเสวกโท พระยาราชบุคล (อวบ เป้าโรหิตย์) อปรราชมนตรีภาค
อีสาน พิมพ์ในงานทำบุญฉลองอายุครบ ๔ รอบ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๖๗; พระนคร: โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนากร (๒๔๖๗)) หน้า ๑๔-๑๕

^๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาจักราชานุภาพ, "บานแพนกเดิม," เรื่องเดิม, หน้า (๑๑)

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ปรารถนาถึงทิพยสมบัติบุคคลโมกขนิพพานให้สดับนิฟังพระไตรภูมิภคานี้. ค่ายทำนุบำรุงด้วยใจสัตถาอาษา
ได้ประมาณสักอันได้ จะได้พบได้ไหวฟังธรรมแด่พระศรีอารียเจ้า อันเสด็จอุบัติในอนาคตกาศนั้นแล---^{๑๓}

พญาลิไทยจะไต่ทรงนิพนธ์ไตรภูมิภคานี้เมื่อศักราชอะไรไม่ปรากฏชัด ที่บอกว่า "ปริศน
ศักราช ๒๓" นั้นเป็นไปได้ น่าจะคิดขกหล่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ในหนังสือประชุมจาริกสยาม
ภาคที่ ๑ บอกไว้ว่าเป็นปี พ.ศ. ๑๘๘๘^{๑๔} แต่ถ้าวจะถือว่าพญาลิไทยไต่พนธ์เรื่องนี้เมื่อขึ้นครองราชย์
แล้ว ๒ ปีตามที่ปรากฏในบานแพนาก็ควรเป็น พ.ศ. ๑๘๐๓

เนื้อเรื่องของไตรภูมิภคานี้ แบ่งออกเป็นบทเป็นกัณฑ์ เริ่มด้วยคาถาณามัสการพระรัตนตรัย
กล่าวถึงไตรภูมิ ๓๑ คือที่อยู่ ๓๑ แห่งของมนุษย์ สัตว์ เจริญงาน สัตว์นรก เปต อสุรกาย และเทวดา
ที่ ๓๑ แห่งแบ่งออกเป็นภูมิใหญ่ ๆ สามภูมิคือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ ครั้นแล้วเล่าถึงลักษณะการ
ปฏิสนธิของสัตว์โลกรวมทั้งเทวดา แล้วพรรณนาถึงลักษณะนรกภูมิ ตีรจนาจนภูมิ เปตภูมิ อสุรกายภูมิ
มนุษย์ภูมิ เมื่อกล่าวถึงมนุษย์ภูมิได้พูดถึงทวีปทั้งสี่มี อุตตรกัทวีป อมรโคยานทวีป บุษพวิเทหทวีป และ
ชมพูทวีป อันเป็นความเข้าใจของคนแต่โบราณ ถัดจากนั้นกล่าวถึงพระยาจักรพรรดิราช และเครื่อง
ประกอบบารมีของพระยาจักรพรรดิราชมี จักรแก้ว (จักรรัตน) ช้างแก้ว (หัตถ์รัตน) ม้าแก้ว (อัสส-
รัตน) แก้วมณี (มณีรัตน) นางแก้ว (อิตถ์รัตน) ขุนคลังแก้ว (คหปติรัตน) พรรณนาบุญบารมีของ
พระยาจักรพรรดิราชว่ามีล้นเหลือยิ่งนัก ถัดจากนั้นเป็นนิทานประกอบมี เรื่องพระยาศรีธรรมมาโศกราช
กับนางอสนิมิตตานางแก้วของพระองค์ ต่อจากนั้นเล่าเรื่องโศคิก เศรษฐีผู้สละสมบัติให้แก่พระเจ้า
อชาตศัตรู และเข้าบวชในพระพุทธศาสนา ครั้นแล้วเล่าเรื่องนางอัมพาลีคณิกา ซึ่งเป็นสตรีไม่มีพ่อ
แม่บังเกิดบนคาคบไม้คณมะม่วงในสวนหลวงของพระยาเมืองไพศาลี นางเป็นสตรีที่เลิศด้วยรูปโฉม
จนขุนนางทางพระยาพากันหลงใหล เจ้าเมืองไพศาลีจึงตั้งให้นางเป็นนางนครโสภณี เป็นสาขารณะ
แก่ท้าวพระยาลูกขุนนางจนได้บุตรชื่อ โคนทัญญุมาร ต่อมาโคนทัญญุมารและนางไค้มาเพ็ญสมณธรรม
จนบรรลุประอรหัตผล ต่อมาเล่านิทานเรื่องเจ้าคิสสุมาร และมีตรกุมาร ซึ่งมีมารคเป็นนางกินรี

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๖

^{๑๔} บอช เซคส์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๔

ต่อมาสองกุมารนี้โตขึ้นในพุทธศาสนาจนบรรลุหัตถ์ผล ต่อจากนั้นเป็นนิทานเรื่องนางปทุมวดีผู้เกิด
ในดอกบัว ต่อมาได้เป็นมเหสีท้าวพรหมทัต เจ้าเมืองพาราณสี และโคโอรส ๕๐๐ องค์ ซึ่งออกผนวช
จนบรรลุหัตถ์ผลทุกองค์ นิทานประกอบเหล่านี้เป็นเรื่องราวที่มาจากครั้งพุทธกาล ถัดจากนิทานเหล่านี้
เป็นเรื่องเวทภูมิ กล่าวถึงกำเนิดและที่อยู่ของเวทศา ซึ่งล้วนแล้วด้วยสิ่งอันวิเศษอัศจรรย์ทั้งสิ้น ใน
ตอนปลายกล่าวถึงไฟและน้ำซึ่งมาดลโลกและสวรรค์ กล่าวถึงพุทธกำเนิด กล่าวถึงกำเนิดสัตว์โลก
และเทพยดาภายหลังดลโลกแล้วบังเกิดพระอาทิตย์ พระจันทร์ เกิดมีฤกษ์ต่างๆ และพิชพันธัญญาหาร
เกิดพระราชา แล้วพูดถึงความเสื่อมสูญไม่เที่ยงแท้ ตอนสุดท้ายกล่าวถึงปรินิพพาน

สมุดภาพเรื่องไตรภูมิซึ่งเหลือตกทอดมาจนทุกวันนี้ เป็นภาพเขียนฝีมือสมัยอยุธยา ๓ ฉบับ
ไม่ปรากฏสมัยที่เขียน ๓ ฉบับ และเป็นภาพเขียนฝีมือสมัยกรุงธนบุรี ๒ ฉบับ^{๑๕} (ดูรายละเอียดใน
ตารางที่ ๑) ภาพตัวอย่างในสมุดภาพไตรภูมิฉบับสมัยอยุธยาซึ่งผู้เขียนได้นำมาประกอบเป็นภาพส่วน
หนึ่งในสมุดภาพไตรภูมิ ซึ่งว่าด้วยภาพในนิรยกถาดถึงเทวถาด เป็นสมุดไทยขาว ขนาด ๑๕ x ๓๓ ๑/๒ x
๕ ซม. เป็นภาพเขียนด้วยเส้นน้ำยา มีจำนวนหน้า ๔๖ หน้า หอสมุดแห่งชาติได้ค้นฉบับมาจากพระ
ยานครศรีธรรมราชเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘^{๑๖}

สมุดภาพไตรภูมิฉบับสมัยกรุงธนบุรีมีอยู่ ๒ ฉบับ เป็นฉบับหลวงคัดลอกเมื่อ จ.ศ. ๑๑๓๘
หนึ่งฉบับ และฉบับซึ่งคัดลอกจากฉบับหลวงกรุงธนบุรีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๘ หนึ่งฉบับ ภาพตัวอย่างซึ่งนำ
มาประกอบเป็นภาพเขียนส่วนหนึ่งของสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงกรุงธนบุรี เป็นสมุดไทยขาว ขนาด
๒๘ x ๔๘ x ๑๑ ซม. เป็นภาพเขียนด้วยเส้นน้ำยา และเส้นหมึก มีจำนวน ๖๑ หน้า ตามสาส์นสม-
เด็จพระนเรศวรมหาราชว่าท้าววรจันทร์มอบให้หอสมุดแห่งชาติ^{๑๗}

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๑๕} กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, บัญชีหนังสือ แผนกเขียนและจาร, หมู่อารภาพ, แผนกต้นฉบับตัวเขียน

^{๑๖} กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, สมุดภาพเลขที่ ๕, หมู่อารภาพ, แผนกต้นฉบับตัวเขียน

^{๑๗} กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, สมุดภาพเลขที่ ๑๐, หมู่อารภาพ, แผนกต้นฉบับตัวเขียน

สมุดภาพไตรภูมิตามแบบที่แผนกตัวเขียนและจาร หอสมุดแห่งชาติ

เลขที่ในบัญชี	ใจความ	ชนิดของสมุด	ขนาด	อักษรและเส้น	จำนวน		ผู้แต่งหรือชำระปีที่แต่ง	ใ้มาอย่างไร
					หน้า	เล่ม		
๑	ว่าด้วยภูมิทั้งสาม	สมุดไทยขาว	๒๕x๒๕x๔ ซม.	ขอม, เส้นหมึกและภาพพระนบายสี	๗๕	๑	ไม่ปรากฏ	นางเยาว์ ลิมปินันท์ให้หอสมุดเมื่อ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๗๕
๕	ว่าด้วยนิรยกถาดึง	สมุดไทยขาว	๑๕x๑๕x๕	เส้นน้ำยา	๘๖	๑	ฝีมือสมัยอยุธยา	พระยานครศรีธรรมราชให้หอสมุดเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๔
๖	ว่าด้วยเรื่องชาติกและแผนที่เมืองและเกาะต่าง ๆ	สมุดไทยขาว	๒๖x๒๖x๑๕	ระบายสี	๘๓	๑	ฝีมือสมัยอยุธยา	สมบัติเดิมของหอสมุดฯ
๗	ว่าด้วยมนุสสกถาดึงวิสุทธิกถา	สมุดไทยขาว	๒๐x๒๖x๓	ขอม, ภาษาไทย ภาพพระนบายสี	๒๖	๑	ฝีมือสมัยอยุธยา	พระเชียน จันอุ้ม และนายขุน (บุตรชิดา หลาน ไทหอสมุดฯเมื่อพ.ศ.๒๔๕๐) เป็นเมรคกพระจักรพรรดิพงศ(เจ้ากรมจาก) จัน ภรรยาคนนายจิตร บุตร มอบให้หอสมุด เมื่อ ๒ เมษายน ๒๔๕๑
๘	ว่าด้วยตอนนิรยกถาเป็นตน	สมุดไทยขาว	๒๕x๒๐x๕	เส้นน้ำยา	๕๕	๑	ไม่ปรากฏ	พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปาล) ให้เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๓
๙	แผนที่เมืองในเรืองเวสสันดรและแม่น้ำ กุขาอาศรมพระจตุภี อาศรมพระเวสสันดร เป็นต้น...	-	-	ตัวอักษรพื้นเมือง เชียงใหม่ เส้นน้ำยาแดง ภาพเส้นน้ำยา	๘๕	๑	สมัยทอห่วยเป็นผู้แต่งเมื่อครั้งบวชเป็นพระภิกษุ (ไม่ปรากฏปีที่แต่ง)	
๑๐	ตำราภาพไตรภูมิ(ฉบับหลวงกรุงธนบุรี)	สมุดไทยขาว	๒๕x๒๕x๑๑	อักษรขอมและไทย เส้นหมึก ภาพเส้นน้ำยา	๒๑	๑	ฉบับหลวงกรุงธนบุรี คัดลอกเมื่อจ.ศ.๑๑๓๘	ตามสาส์นสมเด็จพระเอกาทศราชานุภาพฯ ท้าววรจันทร์มอบให้หอสมุดฯ
๑๐ก.	ตำราไตรภูมิ(ฉบับหลวงกรุงธนบุรี)	สมุดไทยขาว	๒๕x๒๕x๑๑	อักษรขอมและไทย เส้นหมึก ภาพเส้นน้ำยา	๑๒๗	๑	คัดจากฉบับหลวงกรุงธนบุรี เมื่อ ๒๓๑๘	เจ้าพระยาสุรธรรมมนตรี(เทพพร้อม)ให้หอสมุดเมื่อปีชวท พ.ศ.๒๔๕๓

• OCT • 73 •

• OCT • 73 •

ภาพส่วนหนึ่งในสมุดภาพไตรภูมิฉบับสมัยอยุธยา เขียนด้วยเส้นน้ำยา
 สมุดไทยขาว ขนาด ๑๕x๔๓๖ x ๕ ซม.

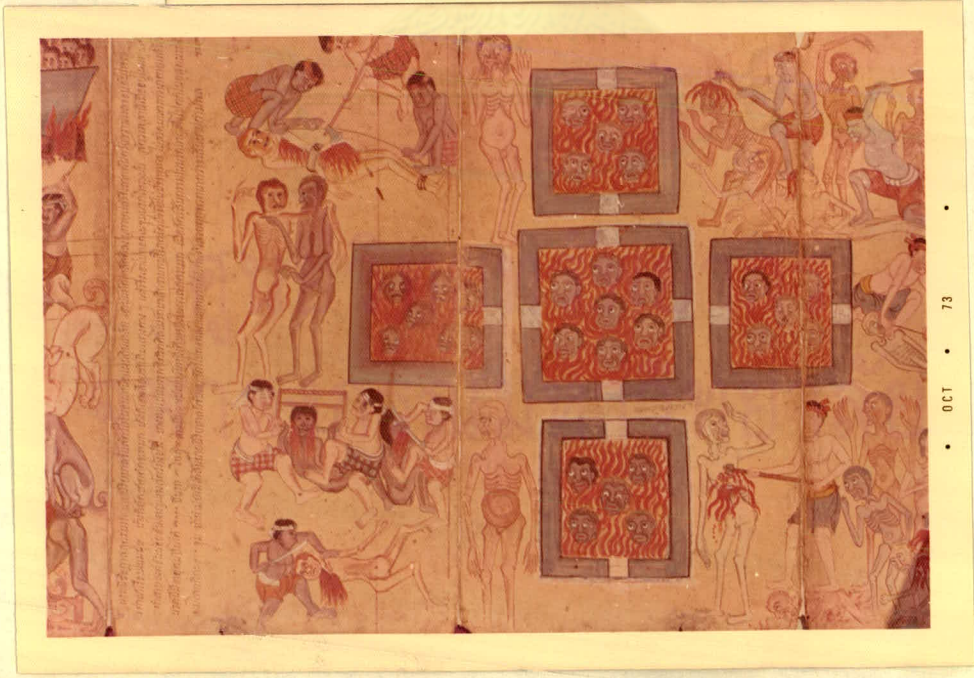

ศูนย์วิทยพัทธยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพส่วนหนึ่งในสมุดภาพไตรภมิมัชฌิมย์กรุงธนบุรี
เขียนด้วยเส้นนำยาและเส้นหมึก สมุดไทยขาว ขนาด ๒๔ x ๔๔ x ๑๑ ซม. น.ม.

เปรียบเทียบภาพในแคณนรกในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา (ภาพบน) กับภาพ
 ในแคณนรกในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี (ภาพล่าง)

การเขียนภาพในสมุดภาพเรื่องไตรภูมิสมัยอยุธยา กับสมัยกรุงธนบุรีมีแบบวิธีการเขียน
 ผิดกันตามความนิยมของยุคสมัย สมุดภาพไตรภูมิของสมัยธนบุรี กล่าวถึงเรื่องราวของสวรรค์ชั้น
 โดยวาดภาพแสดงถึงภูมิทั้ง ๓ ได้แก่ เทวคามา มนุษย์ และอสุรกายที่อยู่ในชั้นนรก ส่วนสมุดภาพไตรภูมิ
 ของสมัยอยุธยา กล่าวถึงภูมิทั้ง ๓ และซอกต่าง ๆ มีทศชาติ และเวสสันดรชาดกเป็นส่วนใหญ่^{๑๔}

ลักษณะของภาพจิตรกรรมในสมัยอยุธยา

ภาพจิตรกรรมในสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดีย จีน และได้รับอิทธิพลสืบเนื่องมา
 จากสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี และสุโขทัย ภาพบุคคลสัญชาติต่าง ๆ ข้างเขียนก็พยายามวาด
 ภาพบุคคลตามลักษณะเฉพาะในเชื้อชาติของชนเหล่านั้นเอง ส่วนภาพสัตว์เขียนตามรูปร่างของสัตว์
 วรรณคดีใช้ สีขาว ดำ เหลือง แดง แม้จะใช้ ๔ สีแต่วรรณคดียังคงเป็นสีเอกรงค์ (Mono-
 chrome) ต่อมาสมัยอยุธยาตอนปลาย จิตรกรรมเป็นภาพสีพหุรงค์ (Polychrome) ภาพจิตรกรรม
 ที่เป็นเครื่องเชื่อมโยงระหว่างภาพเขียนสีเอกรงค์ และสีพหุรงค์ของสมัยอยุธยาให้ต่อเนื่องกันคือภาพ
 จิตรกรรมที่พระปรางค์วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี หลังจากนั้นช่างเขียนใคร่จะนำสีมาใช้หลายสี เริ่ม
 เข้าสู่สมัยจิตรกรรมชนิดหลายสี เช่นภาพเขียนในสมุดภาพไตรภูมิ เป็นต้น ในระยะนี้อิทธิพลของ
 ศิลปะอินเดียค่อยสูญไป อิทธิพลของจีนกำลังจะเริ่มขึ้น เราจะเห็นได้จากการวาดภาพภูเขา ต้นไม้
 และน้ำ มีลักษณะไม่เหมือนธรรมชาติซึ่งเป็นลักษณะของจีน (ดูตัวอย่างได้จากภาพที่คำหนักพระพุท
 โธมาจารย์ วัดพุทธไสยาสน์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และสมุดภาพไตรภูมิ)^{๑๕}

ส่วนการเขียนในสมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์มีระยะใกล้เคียงกันมาก ฉะนั้น
 แบบอย่างจึงไม่ผิดไปจากกันเท่าไรนัก^{๒๐}

^{๑๔}วิทย์ พินคันเงิน, เรื่องเดิม, หน้า ๓๔

^{๑๕}หม่อมพูนท พงษ์ประยูร, เรื่องเดิม, หน้า ๑๖

^{๒๐}วิทย์ พินคันเงิน, เรื่องเดิม, หน้า ๓๓

ภาพจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีภาพจิตรกรรมที่งดงามเหลืออยู่เป็นตัวอย่างให้เราได้ศึกษาหลายแห่งด้วยกัน เช่นที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดสุวรรณาราม และที่วัดกุฎีคาราม เป็นต้น พระที่นั่งและวัดเหล่านี้ได้สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ ๑, ๒, ๓ ซึ่งสร้างขึ้นในระยะเวลาต่อมาหลังจากที่กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าทำลายไม่นานนัก ดังนั้นจึงอาจคิดได้ว่า สถาปัตยกรรมก็ดี ภาพจิตรกรรมก็ดี คงจะดำเนินรอยตามแบบสมัยอยุธยา บรรดาศิลปินต่าง ๆ ในสมัยอยุธยาจะมาทำงานศิลปะต่อที่กรุงเทพฯ ก็ได้ เพราะฉะนั้นจึงอาจถือได้ว่า ภาพจิตรกรรมที่งาม ๆ ของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นจัดเป็นจิตรกรรมชั้นคลาสสิก เพราะสกุลช่างในสมัยรัตนโกสินทร์ได้รวบรวมเอาสกุลช่างไทยสมัยอื่น ๆ ไว้ด้วย^{๒๑}

ภาพจิตรกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์แบ่งได้เป็น ๕ แบบ คือ

๑. แบบคลาสสิก เกี่ยวกับเรื่องเทวศก และเรื่องนิยายต่าง ๆ ใบหน้าของบุคคลต่าง ๆ จะไม่แสดงออกเป็นความรู้สึกใด ๆ ความรู้สึกจะแสดงออกด้วยกริยาท่าทางโดยเฉพาะลักษณะ เช่นนี้คงได้มาจากนาฏศิลป์นั่นเอง
๒. แบบคลาสสิก เกี่ยวกับตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ ใบหน้าของบุคคลแต่ละคนจะแสดงถึงความคิดจิตใจของบุคคลนั้น ๆ
๓. นักดนตรี นางรำ ข้าราชการ และบรรดาชนชั้นสูง จะมีลักษณะโดยเฉพาะตามชั้นของตน และวาดขึ้นตามแบบชีวิตจริง
๔. ประชาชนธรรมดา จะแสดงตามความเป็นจริงซึ่งเป็นลักษณะโดยเฉพาะของศิลปะไทย ในภาพวาดแบบนี้ เราจะเห็นความมีอารมณ์สนุกสนาน ซึ่งตรงกับนิสัยชอบสนุกสนานร่าเริงของชาวไทยด้วยกัน

^{๒๑} หมงพูนทุ พงษ์ประยูร, เรื่องเดิม, หน้า ๑๔-๑๕

๕. ภาพกรก เขียนตามชีวิตที่เป็นจริง แสดงส่วนเกินความจริงของร่างมนุษย์เท่าที่จะ
สามารถคิดได้

ในการเสริมความงามของภาพสมัยรัตนโกสินทร์ ก็จะระบายสีด้วยความระมัดระวัง เช่น
ลงทองที่ซอฟ้าใบระกาของสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรม หรือที่เสื้อผ้าอาภรณ์ของบุคคลในภาพ เพื่อให้
ภาพที่วาดก็ยังมีผลทางประดับตกแต่งให้คงความยิ่งยง^{๒๒}

ภาพจิตรกรรมของไทยเราแต่โบราณนั้นจะมีลักษณะ เฉพาะและได้ทำเป็นประเพณีสืบต่อกัน
มา คือการวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังจะวาดให้เห็นภาพทั้งหมด กล่าวคือจะเป็นรูปต้นไม้ อาคาร สถานที่
รูปคน รูปสัตว์ ฯลฯ ก็จะถูกขึ้นโดยไม่ว่าคำนึงถึงหลักทางด้านทัศนียภาพ (Perspective) เพราะ
ฉะนั้นภาพจิตรกรรมไทยจึงเป็นภาพสองมิติ (Two Dimensions) คือมีแต่ความกว้างความยาวเท่านั้น
ไม่ว่าจะให้เห็นความหนาหรือความลึกของรูปเลย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ช่างเขียนได้รับอิทธิพลของ
ศิลปะตะวันตก โดยการนำเอาวิธีการตามแบบวิทยาศาสตร์มาใช้ เป็นต้นว่าใช้หลักทางด้านทัศนียภาพ
(Perspective) ขึ้นในภาพทิวทัศน์ รูปคน รูปสัตว์ ก็เขียนให้มีปริมาตร (Volumes) ทั้งยังนำสี
ต่าง ๆ ที่เป็นสีทางวิทยาศาสตร์ซึ่งมีมากทางยุโรปมาใช้เป็นสีเพิ่มขึ้นกับสีของไทยที่เคยใช้มาแต่โบราณ
เป็นเหตุให้เกิดการไม่ประสานกันกับสีแบบโบราณซึ่งเป็นสีจากธรรมชาติ และการใช้หลักทางด้าน
วิทยาศาสตร์กับภาพไทยโบราณนั้นทำให้สูญเสียความงาม และลักษณะของไทยซึ่งเคยทำสืบเป็นประเพณี
ติดต่อกันมา ภาพจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนปลายจึงเริ่มเสื่อมลงเพราะอิทธิพลทางตะวันตกเข้า
มานั่นเอง^{๒๓}

จิตรกรผู้ริเริ่มและรับเอาวิทยาการการเขียนภาพแบบตะวันตกมาใช้เป็นคนแรกคือ ชรัว
อินโข่ง ชรัวอินโข่งบวชเป็นพระภิกษุและจำพรรษาที่วัดราชบูรณะ (วัดเดิยบ) ดำรงสมณเพศตลอดชีวิต
และจัดเป็นจิตรกรเอกในสมัยรัชกาลที่ ๔ ภาพจิตรกรรมที่ท้าวทาดไ้วเราจะดูได้จากวัดสุวรรณิเวศวิหาร

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐-๒๑

เป็นต้น ท่านคงจะได้นำเอาภาพแบบพิมพ์ที่พวกพ่อค้าหรือพวกมิชชันนารีมาเป็นแบบอย่างในการเขียนภาพของท่าน คานบนของหน้าต่างท่านเขียนเป็นภาพใหญ่เต็มผนัง เขียนเป็นรูปอาคารบ้านเรือน และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวตะวันตก ส่วนคานกลางระหว่างหน้าต่างเขียนเป็นเรื่องราวและชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย เช่น ประเพณีการบวชนาค การทอดผ้าป่า เป็นต้น แม้จะนำหลักวิชาการแบบตะวันตกมาใช้ ซึ่งก็คุ้นเคยกันตาบ้าง แต่ท่านก็สามารถวาดได้อย่างงดงาม และประสานกลมกลืนกันได้เป็นอย่างดี^{๒๔}

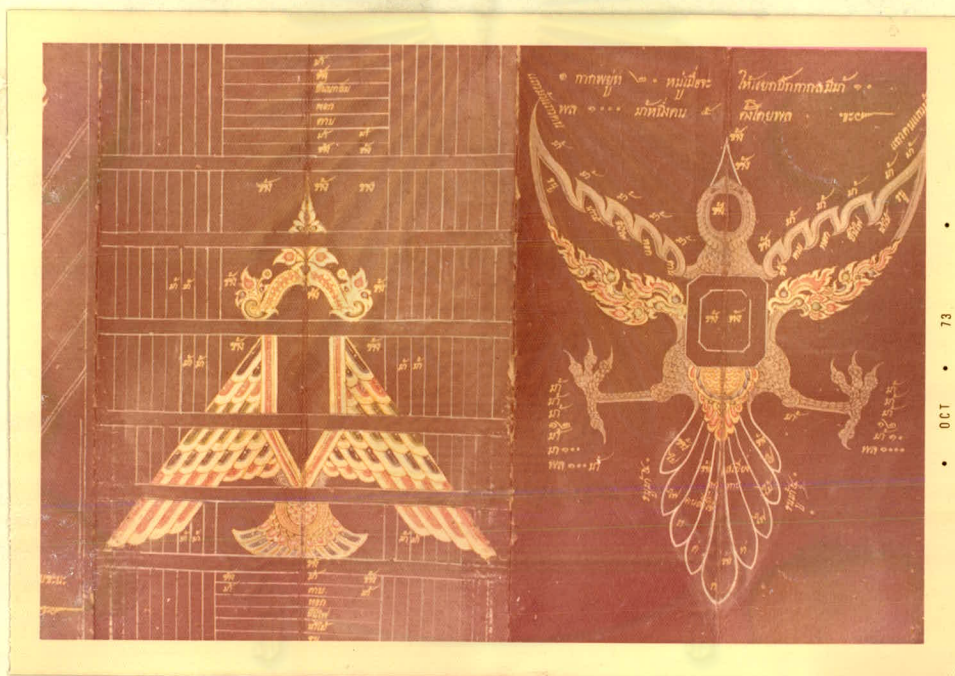
ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพส่วนหนึ่งในสมุดภาพตำราสุพรรณบุรี เป็นภาพฉายเส้นระนาบสี่ ยี่มือจักรกร,
 สมัยรัชกาลที่ ๖ มีข้อความว่าอยู่ใตภาพ เป็นสมุดไทยขาวขนาด ก. (ขนาดใหญ่)
 หอสมุดแห่งชาติไทรบุรีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐
 (รายละเอียดได้จากบัญชีหนังสือตัวเขียนและจาร หอสมุดแห่งชาติ)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

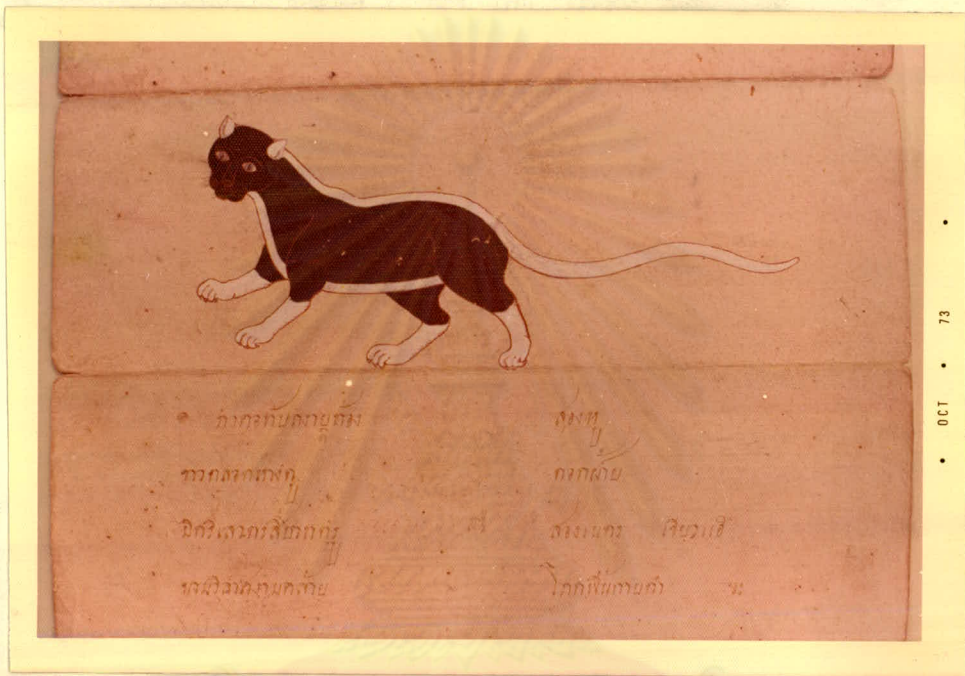

ศูนย์วิจัยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพในสมุดภาพคำรายพระศาสตร์ ตำราอิริยสงครามฉบับหลวงรัชกาลที่
เขียนเมื่อ จ.ศ. ๒๓๗๗ สมุดไทยคำขนาด ๑๒ x ๓๔ x ๑๐ ซม. จำนวน ๗๖ หน้า เขียน
ด้วยเส้นหมึก ดงทอง และระฆาบบัว เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

(รายละเอียดได้จากบัญชีหนังสือตัวเขียนและจาร หอสมุดแห่งชาติ)

ศูนย์วิทยพัทธยากร

สมุดตำราคุณลักษณะแมว ปีมีอุสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นสมุดไทยขาวขนาด $๑๑\frac{๑}{๒}$ x $๓๕\frac{๑}{๒}$ x ๕ ซม. เขียนด้วยเส้นหมึก นาย แช แสเตรนบุครโทหอสมุดแห่งชาติ

เมื่อ ๑๒ เมษายน ๒๔๖๐

(รายละเอียดได้จากบัญชีหนังสือแผนกตัวเขียนและจาร หอสมุดแห่งชาติ)

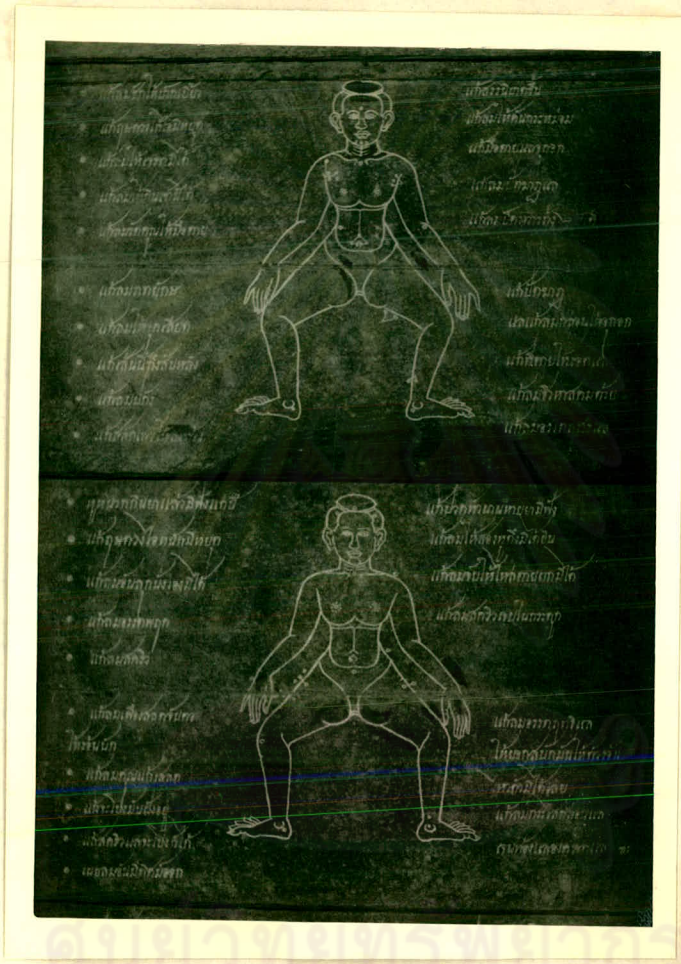

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

ภาพส่วนหนึ่งในหนังสือสารคดีเรื่องเวสสันดรชาดก สมุดสมิทธิรัตนโกสินทร์
 เป็นภาพพระนาคสีนุละคงทอง สมุทโฆษากร ขนาด ก. (ขนาดใหญ่) ๓๒ หน้า เป็นสมบัติ
 เก็บของเขตสมุทแห่งชาติ
 (รายละเอียดได้จากนิตยสารทางวัฒนธรรมและจารุ พจนานุกรมแห่งชาติ)

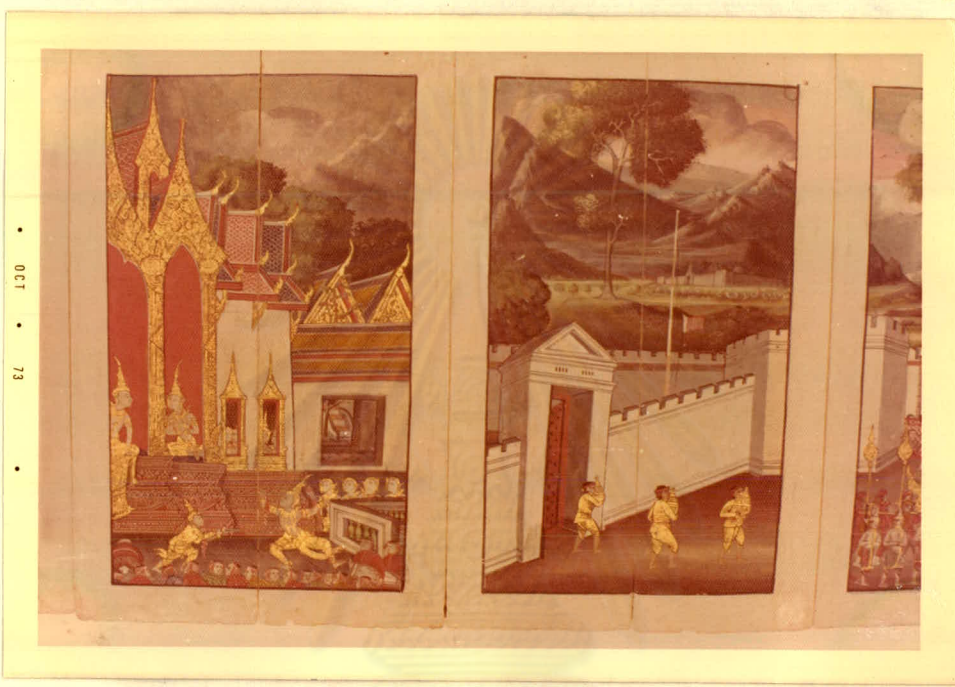

ศูนย์วิทยาศาสตร์สุขภาพ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพส่วนหนึ่งของตำราภาพแผนนวดในเวชศาสตร์นั้บหลวง รัชกาลที่ ๕
เขียนโดยคินสอขาว สมุคไทยคำ ขนาด ๑๑๑ x ๓๕ x ๗๑ ซม. จำนวน ๕๓ หน้า
ได้รับพระราชทานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕

(รายละเอียดได้จากบัญชีหนังสือแผนกเขียนและจาร หอสมุดแห่งชาติ)

ภาพเรื่องอุเทนมา นพพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ภาพระบายสีและรองทองเป็น
 ฝีมือเขียนของนายอรุณ เขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ (รัชกาลที่ ๘) สมุดไทยขาว ขนาด ๒ (ขนาดกลาง)
 จำนวน ๒๗ หน้า ไม่มีฉีกหรือประกอปกภาพ หอสมุดแห่งชาติได้มาจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเมื่อ
 ๘ พ.ย. ๒๔๘๑ (เคยส่งไปแสดงที่พิพิธภัณฑ์แห่งชาติเยอรมัน)

(รายละเอียดได้จากบัญชีหนังสือแผนกตัวเขียนและจาร หอสมุดแห่งชาติ)

• OCT • 73 •

คูนย์วิทย์ทรัพย์ากร

ภาพจับในเรื่องราวเกียรต์ มีมือสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นภาพเส้นระบายสี
 ต่าง ๆ สมุดไทยขาว ขนาด ๘ (ขนาดกลาง) จำนวน ๔๖ หน้า ไม่มีลูกหน้ประกอบ
 ภาพจับ หมายถึงภาพของทหารระหว่างรบกับยักษ์ หรืออึ่งกับยักษ์ แต่ละหน้าเรีนกว่าภาพจับ

(รายละเอียดได้จากบัญชีหนังสือแผนกเขียนและจาร หอสมุดแห่งชาติ)

* อนุมัติ นายชูศักดิ์ ทัพพะเทมร์ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๖

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

ภาพปริศนารวม วาดด้วยคำอธิบายภาพเปรียบด้วยสนธิวิธีสนา เป็นภาพ
 ระบายสี อักษรเขียนด้วยเส้นหมึก สมุดไทยขาว ขนาด ๒ (ขนาดกลาง) พระธรรมราชา
 นุวัตร วัดนิเวศนธรรมประวัติโทหอดสมุดแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓

(รายละเอียดได้จากบัญชีแยกตัวเขียนและจาร หอสมุดแห่งชาติ)

ลักษณะของภาพประกอบในสมุดข่อย

หนังสือตัวเขียนที่มีภาพประกอบ มีอยู่ในบัญชีของแผนกต้นฉบับตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติ ประมาณ ๑๕๗ รายการ แบ่งลักษณะของภาพประกอบได้เป็น ๔ ลักษณะคือ

๑. ภาพเล่าเรื่องมีคำบรรยายประกอบ เช่นภาพเรื่องไตรภูมิ
๒. ภาพเล่าเรื่องไม่มีคำบรรยายประกอบ เช่นภาพเรื่องอิเหนา, ภาพร่างเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งจะเขียนที่ฝ่ายนั่งวัดพระศรีรัตนศาสดารามสมัยรัชกาลที่ ๓
๓. ภาพประกอบเรื่อง เช่นภาพเรื่องเวสสันดรชาดกในหนังสือสวดแจ้งเรื่องเวสสันดรชาดกสมัยรัตนโกสินทร์, ภาพปริศนาธรรมเรื่องต่าง ๆ
๔. ภาพที่เขียนเพื่อประดับตกแต่ง ได้แก่ภาพในสมุดเรื่องพระมาลัยกลอนสวด เป็นจิตรกรรมสมัยอยุธยา ภาพที่นำมาเขียนเป็นภาพเรื่องชาดกต่าง ๆ เช่นเรื่องเวสสันดรชาดก เขียนอยู่ที่ริมขวาและซ้ายของสมุด ส่วนเนื้อเรื่องอยู่ตรงส่วนกลางของสมุดเป็นเรื่องพระมาลัย^{๒๕}
๕. ภาพตำราเรื่องต่าง ๆ เช่น ภาพตำราสัตวศาสตร์, ตำรายุทธศาสตร์ เป็นต้น

การเขียนภาพไทย

การเขียนภาพไทยประกอบด้วยหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ตามหลักวิชาวาดเขียน คือการร่าง การลงสี การขีดเส้น แต่ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับสิ่งของและสถานที่ ที่จะเขียนและต้องคำนึงถึงการจัดภาพ (Composition) การจัดสี (Scheme of Colour) ตลอดจนเรื่องราวนิยาย อันเป็นเค้าโครง การเขียนอีกด้วย

การจัดภาพในภาพเขียนนั้น มีแบบอย่างตามที่นิยมกัน ๒ แบบคือ แบบตั้งเค็ม ใดแกแบบ
ที่มีภาพต่าง ๆ ซ้อนกันอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรัสบ้าง สี่เหลี่ยมผืนผ้าบ้าง อีกแบบหนึ่งเป็นแบบที่นิยม
ตั้งแคสมีย่อยชยาตอนคนลงมาใดแกแบบ Bird's Eye View คือคล้ายกับเราขึ้นไปอยู่บนที่สูง
ยอมมองเห็นสิ่งต่าง ๆ เบื้องล่างใดกว้างและไกล --- การเขียนแบบนี้ทำให้ต้องใช้ทิวทัศน์เป็นฉาก
หลังมาก เช่นภูเขา ทองฟ้า ป่า เขา แม่น้ำ ลำธาร ฯลฯ มิฉะนั้นก็เป็นภาพปราสาทราชวังซึ่งมอง
เห็นส่วนต่าง ๆ ได้ฉับชัดเจน ในระยะหลังนี้ได้รับอิทธิพลจากศิลปะตะวันตกทำให้ภาพเป็นจริงเป็นจัง
เหมือนตาเห็นมากขึ้นกว่าแบบเก่า

การเขียนภาพไทยมีการลงสีตัดเส้นด้วยสีหมึกให้ชัดเจนขึ้น โดยมีสีพื้นเป็นพื้นฐาน จึงเป็น
ภาพที่ดูแบน ๆ ไม่มีเงาแสงทำให้เห็นนูนสูงหรือลึกลงไปมากนัก สีที่ใช้มี Tone ส่วนรวมไม่ดูฉูด
ฉาด อันขึ้นอยู่กับชนิดของสีที่ใช้ซึ่งโดยมากเป็นสีดินต่าง ๆ นุ่มนวล กาว เช่นสีจันทอน สีหงหิน สีหงบาท
 ฯลฯ เป็นสีไม่ดูฉูดฉาดตา เป็นวิธีการที่ช่วยให้สีทองหรือทองคำเปลว ซึ่งปิดไว้ตามเครื่องประดับ
ในภาพเด่นชัดแวววาวขึ้นมา การปิดทองนั้น บางครั้งก็ใช้รักเช็ด ยางกระถินหรือกาวธรรมดาคตาม
แต่จะเหมาะสม Scheme สีโดยทั่วไปนั้นมีสีค้ำ สีดินเหลือง สีดินแดง สีขาว และสีครามเป็นพื้น
ภาพเขียนของสมัยอยุธยาตอนต้นขึ้นไปนั้นไม่ปรากฏว่ามีสีเขียวสด มาในตอนปลายคือสมัยพระเจ้า
บรมโกศลงมา จึงมีสีเขียวและสีสกลสีอื่น ๆ ขึ้นอีก วิธีตัดเส้นภาพของไทยนั้น บางครั้งก็ใช้สีเขียว
กับสีพื้นแต่ใช้สีแก่ขึ้น เช่นพื้นภาพสีเนื้อก็มักใช้สีน้ำตาลตัดเส้น หรือพื้นภาพสีเขียวก็ใช้สีเขียวแก่ตัดเส้น
 เป็นต้น วิธีนี้เป็นวิธีเก่าแก่สืบเนื่องมาแต่โบราณ ... วิธีการเขียนที่แตกต่างกันระหว่างศิลปะวัน
ตกกับตะวันออก คือวิธีการเขียนแบบ Two dimention และ Three dimention แบบตะวันตก
ตกเป็นแบบ Three dimention ประกอบด้วยองค์ ๓ ใดแกเส้น, สี, เงาแสง ส่วนของไทย
เราเป็นพวก Two dimention คือประกอบด้วยเส้น, สีเท่านั้น ไม่มีเงาแสงจึงเป็นภาพแบน
(Flat pattern) เช่นเดียวกับประเทศอื่นในภาคพื้นตะวันออก เช่นอินเดีย, ญี่ปุ่น, จีน เป็นต้น ๒๖

เครื่องมือที่ใช้เขียนภาพไทย

พู่กันทำจากขนหุ้ว แปร่งทำจากต้นลำเจียก และเปลือกต้นกระดังงา แปร่งที่ทำจากต้นลำเจียกนั้นมีปลายตัดตรงและคม ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการแต้มจุด และเพื่อใช้สำหรับเขียนต้นไม้หรือกลุ่มวัชพืช เช่นไม้เลื้อยต่าง ๆ วิธีทำแปร่งจากต้นกระดังงานั้นจะต้องลอกเปลือกและหุปลายให้แตก และต้องให้เส้นหยาบหลุดไปควย ก่อนใช้เขียนต้องจุ่มน้ำให้ออนทั่วก่อน ^{๒๗}

สีที่ใช้เขียนภาพไทย

สีต่าง ๆ ที่ใช้กันอยู่ในวงการช่างเขียนของไทยแต่โบราณมานั้น เรียกกันว่า "น้ำยา" น้ำยาเหล่านี้ได้มาจากสีดินซึ่งเป็นสีผงฝุ่นบางและไค้จากสีของพืชไม้ชนิดต่าง ๆ บาง แต่คำว่าน้ำยานี้หมายถึงสีที่ผสมจนสามารถนำไปเขียนภาพได้แล้ว คือจะต้องนำเอาสีมาผสมกับน้ำกว้อออน ๆ จนเข้ากันดีนั่นเอง จะเป็นน้ำยาสีใด ๆ ก็ตามมักผสมไว้เป็นส่วนลึค ภาชนะที่ใช้ผสมมีตั้งแต่กะลามะพร้าวจนถึงโกรงดินเผาขนาดย่อม ภายในภาชนะเหล่านี้มีขี้ผึ้งไม่ทำคล้ายขี้บคแต่เล็กกว่าใช้กว้อสีไม่ให้นอนกัน เพราะสีบางอย่างน้ำหนักมาก เมื่อนอนกันก็จะจับเป็นตะกอนแข็งไม่สะดวกแก่การเขียนจึงต้องหมั่นกว้ออยู่เสมอ

ชนิดของสีต่าง ๆ

สีเหลือง เรียกว่า "รง" ไค้จากยางไม้รงโรยผสมผาไค้ควย การทำให้ยางไม้ชนิดนี้แข็งตัวสำหรับเขียนภาพไค้ นั้น เขานำมาบรรจุในกระบอกไม้ไผ่ แล้วเอายางไฟเซนต์เดียวกับทำข้าวหลาม ถ้าแกไฟเกินไปยางไม้ นั้นจะมีสีส้มแก่ไค้ระบายนไค้ดี เพราะเมื่อแห้งแล้วจะคืนตัวกลายเป็นสีส้มแก่ไป จึงต้องใช้ไฟออน ๆ คอยเผาคูอยู่จนยางไม้แข็ง เป็นก้อนจึงผ่าไม้ไผ่ออก ยางไม้ นั้นก็คงรูปเหมือนดังที่อยู่ในกระบอกไม้ไผ่ สีเหลืองอีกชนิดหนึ่งไค้จากทรคาลซึ่งเป็นก้อนแข็งคล้ายหิน เวลาใช้

ต้องพบกับภาวะมีหรือหินอ่อนแล้วสมน้ำกาว แต่ได้สีเหลืองไม่สกปราง นิยมใช้ในงานเขียนลาย
รศน้ำ

สีแดง ของจีนน่าจะได้จากดินแดงตามหินผา หรือดินแดงที่เราพบตามถนนในชนบท
นั่นเอง แต่ดินแดงของไทยเราเมื่อเวลาสมน้ำกาวแล้วเนื้อฟ้าม ระบายองในพื้นที่ใหญ่ ๆ ก็ต้องระ-
บายให้หนาหรือผสมให้จนจัดซึ่งก็มักจะระบายไม่ได้เรียบ ทิศจะมีรอยแปร่งให้เห็น ดังนั้นเมื่อ "ดิน
แดงเทศ" เขามาจากอินเดียข้างเขียนจึงนิยมใช้กัน เพราะเนื้อแกร่งกว่า สีก็สดกว่า แต่มีราคาแพง
และเข้ามาคราวละไม่มาก ภายหลังพวกจีนได้นำสีมาขายเรียกว่า "ตัวเปีย" เป็นผงสีแดง ซาก่อน
ก็มีสีแดงที่เรียกว่าซากอามุ่ยนั้น กล่าววามาจากเมืองเอ๋อหมิง ส่วนซากจอกแสนั้นวามาจากเมืองเอ๋อหมิง
เหมือนกัน แต่เป็นของรองลงมา นอกจากนั้นยังมีสีเสนเป็นผงซึ่งบดมาจากหินที่มาจากจีนด้วย สีลันจีที่
เป็นแผ่นก็เช่นเดียวกัน จึงเรียกว่าอินจี ใช้สำหรับทาปาก และอาจจะลายน้ำผสมสีโคได้โดยใช้แผ่นสำลี
แช่ในน้ำจนสีออกหมดก็บีบแผ่นสำลีออก น้ำสีแดงนี้แม่จะผสมสีขาวแล้วก็ยังแดงสดอยู่แต่แห้งแล้วเป็นสี
ชมพูแก่

สีขาว ได้จากดินขาวซึ่งเผาไฟจนสุกแล้วนำมาบด ดินขาวชนิดนี้ไม่ขาวแท้เรียกว่า
"กระบัง" อีกชนิดหนึ่งเรียกว่าฝุ่นเป็นของจีน ที่เป็นผงก็มีและเป็นก้อนใหญ่ ๆ ก็มี คุณภาพดีกว่ากระบัง
ฝุ่นของเกาหลีที่เป็นก้อนเนื้อแกร่งกว่าที่เป็นผง เวลาจะใช้ต้องนำมาโขลกให้ละเอียดและกรองด้วย
ฝุ่นอีกอย่างหนึ่งเป็นพวกออกไซด์เรียกว่า "ซิงออกไซด์" เนื้อฟ้ามความฝุ่นก้อน แต่ที่ขาวดีกว่าฝุ่น
แม่ผสมสีอื่นช่วยให้อื่นสดใส

สีเขียว แต่เดิมไม่เคยใช้กัน เพิ่งมีเข้ามาจากเมืองจีนภายหลังเรียกว่า "เขียวคังแซ"
ที่ฝรั่งนำมาขายก็มี เป็นของที่เกิดจากสนิมของทองแดง อีกชนิดหนึ่งเกิดจากหินเขียวซึ่งนำมาย่อยบดเป็น
ก้อนเล็ก ๆ ทั้งสองชนิดนี้เขียวคังแซก็สดกว่า แต่นานไปก็เปลี่ยนเป็นสีคล้ำ ส่วนเขียวชนิดนั้นแม่จะไม่
สดใสเท่าแต่ก็ทนทานไม่เปลี่ยนสี เขียวหินอย่างกอนนี้เวลาใช้ต้องนำมาฝนกับหิน เพราะมีลักษณะ เป็น
คล้ายกอนหระทาน(หินเหลือง) ในกอนเดียวกันนั้นบางส่วนเป็นสีครามจัดแต่อาศัยที่มีเม็ดสีเหลืองเล็กๆ
แทรกอยู่ทั่วไป สีเหลืองเหล่านี้เมื่อผสมกับสีครามก็จะได้สีเขียว

สีคราม เรียกว่า "ซาบ" ใบของต้นครามนี้นำมาต้มจะได้เป็นสีน้ำเงินปนเขียวคังนั้น
จึงเรียกกันว่า "สีน้ำเงิน" ด้วยความจริงกับสีน้ำเงินก็จัดเป็นสีใกล้เคียงกันมาก เพราะถ้าทำให้สีคราม

แก๊ซก็เป็นสีน้ำเงิน และถ้าแก๊ซที่เขาก้เรียกว่า "สีกรมท่า" สีครามที่ใช้ในวงการช่างเขียนไม่เคยมีผู้ใดกล่าวว่านำเอามาจากต้นคราม เคยพบแต่ "ครามฝรั่ง" ซึ่งเป็นพันธุ์งเท่านั้น แม่คำว่า "คราม" กับ "ครามหม้อ" ก็ไม่อาจสืบค้นได้ว่ามีลักษณะอย่างไร จะเดาเอาก็น่าจะเป็นดังนี้คือ ครามก่อนน่าจะเป็นพวกหินชนิดหนึ่งอย่างเดียวกับ "หอรกาน" ส่วนครามหม้อนั้น น่าจะไต่จากการต้มใบของต้นครามซึ่งคงมีสีคล้ำ ๆ ทั้ง ๒ อย่าง

สีคำ เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า "เขมาคำ" ผู้ใหญ่บางท่านกล่าวว่มาจากภาษาเขมรที่ว่า "เขมา" ซึ่งแปลว่าคำ ส่วนคำว่า "หมึก" เป็นภาษาไทย หมึกกับเขมาไม่เหมือนกัน หมึกคือสิ่งที่ไม่ไหลเหลวเป็นน้ำก็มี ที่ทำเป็นหมึกแห้งก็มี แต่เขมายังเป็นผงอยู่ เวลาผสมเขมากับน้ำกาวนั้นต้องกวนกันนาน เพราะเขมามีน้ำหนักเบามาก ผสมกับน้ำแล้วลอยฟ่องไม่ยอมละลาย บางที่ต้องใช้กอลอดผสมให้ละลายเสียก่อนแล้วจึงเติมน้ำภายหลัง เขมาที่แต่เดิมกล่าวกันว่าใช้หาคดานก่อนแล้วไต่จากเขมาที่หม้อภายหลัง เพราะความหนักที่ถ่วงและบดบังความงาม

สีทั้งหมดที่กล่าวมานั้นมีเป็นสีหลักซึ่งใช้ทั่วไปในการเขียนภาพ เมื่อต้องการให้เป็นสีอื่น ๆ ก็ใช้ผสมกันเข้า การผสมสีนั้นจะแก่อนอย่างไรยากที่จะจดจำไว้เป็นตัวเลขหรือจำนวนปริมาณได้จึงสุดแต่จะต้องการ ซึ่งบางทีก็ผิดไปมาก เพราะเมื่อแห้งลงบางสีก็เข้มบางสีก็คล้ำกว่า ตอนระบายครั้งแรกช่างเขียนจะต้องทดลองศึกษาดูจะได้ผสมเพื่อไว้ใช้ เช่นสีแสดผสมสีขาวจะเป็นสีชมพูอ่อน แต่ถ้าแห้งแล้วก็จะอ่อนลงกว่าตอนที่ยังไม่แห้ง เป็นต้น ดังนั้นสีผสมจึงมีชื่อเรียกกำกับไว้

สีจันอ่อน หรือสีน้ำตาล (Light yellow)	ใช้	สีขาวผสมกับสีเหลือง
สีจัน (Pale orange)	"	เส้นผสมเหลืองเจือขาว
สีดอกชบา (Scarlet)	"	สีแดงผสมเส้นเล็กน้อย
สีดอกตะแบกหรือสีเม็คมะปราง (Purple)	"	สีแดงผสมสีคราม
สีสมอหรือสีกามปู้ (Dark green)	"	สีเขียวผสมสีคราม
สีหงดิน (Dark red)	"	สีแดงผสมคำเล็กน้อย
สีเหลืองเทา (Yellow Ochre)	"	คั้นเหลืองหรือเหลืองผสมเขียวกับสีแดงเล็กน้อย

สีดักหรือสีน้ำหมาก (Dark brown) ใช้ ดินแดงผสมค้ำมากน้อย
(ในจำพวกสีดักนี้ ยังมีแยกออกไปเป็น "สีสมอกรัก" "สีดักเสน" อีกด้วย)

อย่างไรก็ตามชื่อสีที่ช่างเขียนเรียกกันมากก็มีอยู่ ๒ จำพวกคือ จำพวกหง และจำพวกมอ
ทั้ง ๒ จำพวกนี้เป็นสีผสมเช่นเดียวกัน ดังจะไล่กล่าวต่อไปนี้

หงชาด (Bright red)	ใช้	แดงผสมขาว(ถ้าขาวมากไปจะกลายเป็นสีชมพู)
หงเสน (ไม่ใช้เสน) (Light red)	"	แดงผสมเหลือง และเจือขาวเล็กน้อย
หงดิน (Dark red)	"	แดงผสมค้ำเล็กน้อย
หงสมบท (Indian red)	"	แดงผสมเหลืองเจือครามอ่อนเล็กน้อย
มอหมึก (Grey Blueblack)	"	ขาวผสมครามเจือค้ำ (สีสวาด)
มอมืด (Grey Blueblack)	"	ขาวผสมค้ำเจือแดง
มอคราม (Cobalt)	"	ครามผสมน้ำเงินเจือเขียวเล็กน้อย

ถ้าจะลองคิดเทียบชื่อสีกับคำในภาษาอังกฤษแล้วก็จะได้อีกดังนี้คือ สีลิ้นจี่ (Crimson red), สีบัวโรย (Fade red), สีน้ำร่ำ (Dark sepia), สีส้มฤทธิ์ (Sepia) สีจำปา (Deep yellow), สีน้ำไหล (Green), สีทองแดง (Bright brown), สีปานแดง (Piebald brown), สีปานดำ (Piebald black), สีปานขาว (Piebald white), สีครามเงิน (Azure), สีเหลืองประภัสสร บางทีก็เรียกเหลืองเหลือง (Light yellow), สีไฟ (Cadmium orange), สีไฟเฒ่า (Yellow ochre)

วิธีใช้สีของไทยนั้น นอกจากการผสมสีแล้วก็ยังมี การจัดสีเข้าไว้ในภาพด้วย ความกลมกลืนตรงกับวิชาทฤษฎีสีทางตะวันตกมาก การจัดสีของไทยนิยมการใช้สีตามแบบอย่างถูกหลักเกณฑ์ แม้ว่าจะใช้สีโดดเด่นซึ่งเป็นสีคู่ปรปักษ์ในที่เดียวกันก็ตาม แต่ก็ใช้สีขาว สีค้ำและสีค้ำเป็นส่วนประกอบจนทำให้เกิดความกลมกลืนกัน^{๒๔}